

ÂLİ PAŞA'NIN FRANSIZCA BİR MEKTUBU

M. Cavid Baysun

Tanzimat ricalinin diplomatik münasebat meselesine çok ehemmiyet verdikleri ve bu münasebatı hakkiyle yürütmenin fransız diline tam bir vukuf sayesinde kabil olacağını idrâk ederek lisan öğrenmeğe gereği gibi gayret gösterdikleri sık-sık tekrarlanmıştır. Büyük Reşid Paşa, Mahmud II. devrinde, daha Âmedi-i Divan-ı hümayun iken elçilikle Paris'e gönderildiği zaman, yabancı diplomatlarla konuşmak için tercüman istihdam ediyor ve bu vazifeyi Ruhüddin Efendi görüyordu. Devlet menafininin Tercüman ile doğru-dürüst müdafaa edilemeyeceğini göz önünde tutan Reşid Paşa'nın üç-dört senede fransızca öğrenmeğe muvaffak olduğunu başka bir yazımızda belirtmeğe çalışmıştık¹. Reşid Paşa tarafından yetiştirilen devlet adamları (ezcümle Âli Paşa) da aynı yolu tâkib eylemişler, açılan bu çığırı devam ettirip mükâlamelerde tercüman istihdamı külfetinden kurtulmuşlardı. Maamafih, Bab-ı âli'de, hariçden gelen yazılar için bir Tercüme-odası bulunuyor ve yabancı devletlerle muhabereyi de Tahrirat-ı hariciyye kitabeti idare ediyordu. Şu halde Tanzimat devriyle, müteâkib devirlerde ki osmanlı diplomatlarının hemen hepsi fransızca bilmekle beraber, resmî muharreratın Tahrirat-ı hariciyye'de hazırlandığı ve binaenaleyh her hangi bir devlet adamının imzasını taşıyan bir yazının, behemehal imza sahibi tarafından yazılmış olmak lâzım gelmeyeceği şüphe götürmez bir hakikattir. Nitekim eski devirlerde, okuyup yazması kit veya mefkud ricâl ağzından kaleme alınmış, inşa nümunesi denilmeğe seza muharrerata dâima tesadüf edilmekte ve bunların en büyük muâsır münşiler elinden çıktığı malûm bulunmaktadır.

Kanâatimize göre, fransızca'yı gayet iyi bildikleri tevatüren

¹ M. Cavid Baysun, *Mustafa Raşid Paşa, Tanzimat, İstanbul, 1940.*

şâyi' devlet adamlarının, bu lisana tasarruf derecelerini anlamak, onların bizzat yazdıkları muhakkak olan yazıları, meselâ hususi mektubiarını tedkik ile olur ve bu kabil yazılar, verdikleri malûmat bakımından olmasa bile, muharririn lisan bilgisini gösterdiği için mühim sayılırlar. İşte Hariciye nazırı Âli Paşa'nın Paris sefiri Mehmed Cemil Paşa' (Mustafa Reşid Paşa'nın büyük oğlu) ya hitaben yazdığı 18 Eylül 1862 tarihli Fransızca mektub bu cins vesikalardan biridir.

Bundan sekiz-on sene kadar evvel, daha bir çok yazılarla (meselâ, Âli Paşa'dan Cemil Paşa'ya, Musurus Paşa'dan Reşid Paşa'ya, Reşid Paşa'dan ailesi efradından bâzılarına gönderilmiş mektublar ve Reşid Paşa konağının masraf defteri v.s.) birlikte, Cemil Paşa metrukâtından olarak elimize geçen bu hususi mektub, büyük bir Türk diplomatının Fransız dilindeki kuvvetini isbat ediyor, aynı zamanda onun, gerek günlük meselelere ve gerek istikbale dâir, isabetli görüşlerini açıklıyor.

Âli Paşa'nın el-yazısıyla muharrer ve bizzat kendisinin yaptığı tashihleri havi bu altı sahifelik mektubu, ricamız üzerine tedkik etmek lutfunda bulunan muhterem Profesör Albert Gabriel², bir kaç cümlelerin pek kusursuz olmaları şeklini ve bâzı kelimelerde görülen, ihmâl neticesi zuhulleri, işaret ettikten sonra, bu metin muharririnin, Fransızcaya, bütün incelikleriyle, vakıf olduğunu belirtirken şöyle demiştir:

En résumé, les quelques incorrections signalées sont peu de chose dans l'ensemble du texte. On peut affirmer que ce sont plutôt des négligences que des fautes et que l'auteur de cette rédaction connaissait à fond le français, avec toutes ses nuances.

İmlâ hususiyetlerini muhafaza etmek şartıyla aynen neşrinde fayda gördüğümüz bu mektubun Fransızca yazılmasında, diplomatlarca mu'tad olduğu üzere, Fransız lisanının vuzuhundan istifade düşüncesi kadar, onun M. Drouyn de Lhuys³ tarafından da

² Profesör Albert Gabriel'e, mektubun naşiri burada bilhassa teşekkür etmeği vazife saymıştır.

³ Fransa'da ikinci imparatorluk devrinin meşhur devlet adamlarından biri olan Edouard Drouyn de Lhuys o sıralarda Hariciye nazırı bulunmakta idi (Ağustos 1862 — Nisan 1866).

okunmasını mümkün kılmak âmil olmuştur sanıyoruz. Âli Paşa'nın, Fransa Hariciye nazırı hakkında pek hürmetkâr bir lisan kullanması ve bâzı noktaların kendisine behemehal bildirilmesini istemesi böyle bir zehab hasıl edebilir, kanâatindeyiz.

Mektubda bahis mevzu'u olan ilk mesele, bir itilâfnamenin altıncı maddesi ve bir askerî yol hakkındadır. Bu itilâfname, Osmanlı hükûmetinin Karadağ harckâtına nihayet vermek üzere İşkodra'da 31 Ağustos 1862'de tanzim edilmiştir. İtilâfnamenin altıncı maddesi Karadağ'dan geçen Hersek-İşkodra yolunun ticarete açılmasına ve blockhauslarda oturacak Osmanlı askerî tarafından muhafaza edilmesine dâirdir⁴. Anlaşıldığına göre Karadağlı serkerde Mirko'nun⁵ Viyana'da yaptığı teşebbüs üzerine Comte de Rechberg⁶, Osmanlı askerinin Karadağ içinde blockhauslara yerleşmesini ber-teraf etmek istemiş, Âli Paşa ise buna red cevabı vermekle beraber Babıâli'nin kendiliğinden böyle bir karara varabileceğini ima eylemiştir.

İkinci mesele, Yunanistan tahtına getirilecek namzede tealluk ediyor. Mâlûm olduğu üzere, Kral Othon bir isyan neticesinde saltanattan çekilmek zorunda kalınca, müessisler meclisi, İngiltere'nin yardımını ve bu vesile ile Yunan-adaları' (Cezâir-i seb'a) nın ilhakını te'min etmek için tahta Kraliçe Victoria'nın ikinci oğlu Prince Alfred'i seçti. Düvel-i hamiyeye hanedanlarına mensub prenslerin Yunanistan tahtına geçmesini men'eden 1830

⁴ İşkodra itilâfnamesinin altıncı maddesi şudur: Art. 6 — La route de l'Herzégovine à Scutari, passant par l'intérieur du Monténégro, sera ouverte au commerce. Sur le trajet de cette route plusieurs points seront occupés par les troupes impériales, qui tiendront garnison dans des blockhaus. Les points à occuper seront désignés plus tard. (Arrangement avec Monténégro pour la cessation des hostilités. Fait à Scutari d'Albanie, le 31 Août 1862), bk. G. Norddoughian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, Paris, 1902, cild III, s. 202 v. d.

⁵ Karadağ beyi Danilo'nun kardeşi olan Mirko Petroviç, Osmanlılara karşı isyan harekâtında faal bir rol oynamıştır. Danilo 1860 öldürülünce yerine Mirko'nun oğlu 19 yaşındaki Nikola geçmiş, fakat işleri fi'len Mirko idare etmiştir (E. Lavissee et A. Rambaud, *Histoire Générale Paris*, 1899, cild XI. *La Question d'Orient* bahsi, yazan, A. Malet).

⁶ Comte de Rechberg (Jean-Bérnard), Avusturya diplomatlarından olup 1851'de İstanbul'da elçi (internonce) idi. Bilâhère Hariciye nazırı (1859-1864) olan bu zat, Âli Paşa'nın bahis mevzu'u ettiğimiz mektubu yazdığı sırada Avusturya hariciyesinin başında bulunuyordu.

Londra protokoluna muhalif bulunan bu tâyin, Fransa ile Rusya tarafından red olunmuş, Romanof'larla karabeti bulunan Prince de Leuchtenberg'de kabûl edilmemişti. Bir müddet, Saxe-Cobourg-Gotha hanedanından Ferdinand de Portugal üzerinde durulduktan sonra, Yunanistan tahtına Danimarka kralının yeğeni, Sleswig-Holstein hanedanından Prince Guillaume-Georges'un dâvet edildiğini biliyoruz (30 Mart 1863)⁷. Âli Paşa'nında bahs ettiği Ferdinand de Portugal, İtalya kralı Victor-Emmanuel II.'nin kızı Maria-Pia ile evli olan İspanya kralı Louis I.'in babasıdır.

Osmanlı Hariciye nazırı, İngiltere'nin Cezâir-i seb'a'yı Yunanistan'a bırakmaya karar verdiğini öğrenerek, bunun mahzurlarını belirtiyor ve Yunanlıların hudud boyundaki osmanlı topraklarına tecavüzde bulunmamaları hakkında İngilizler tarafından ileri sürülen şartın mühim bir mâna ifade etmiyeceğini ve Yunan âmâlini kat'i surette ber-teraf edecek bir çare aramak lâzım geldiğini söylüyor (İngiltere'nin bu adaları 14 Kasım 1862 Londra muâhede-i mucibince ve Korfu'yu gayr-ı askerî bir hale ifrag şartıyla Yunanistan'a terk ettiği mâlûmdur).

Mektubda, islâvlarla meskûn osmanlı eyaletlerine silâh kaçırıldığına ve birleşik Eflak-Boğdan prensi (Alexandre Couza) ile Sırp beyi' (Michel Obrenoviç)nin bu işdeki rollerine, Viyana, Odessa ve Galaz'da bulunan bulgar komitelerinin faaliyetine işaret ediliyor. Sakin ve hallerinden memnun bulgar tebeanın, teşvik göre göre bir gün nihayet ayaklanabilecekleri belirtiliyor. Osmanlı Hariciye nazırı Rusya'nın tuttuğu yolu pek iyi anlamış ve ilerde o cihetten çok ciddi hadiseler beklenmek gerektiğini söylemekle, 1877 osmanlı-rus harbini vuku'undan on dört-on beş sene önce sezdiğini göstermiştir.

Âli Paşa'ya göre, Avrupa muvazenesi nokta-i nazarından ehemmiyeti der-kâr olan Osmanlı imparatorluğu'nun, muhtelif milletlerle meskûn bölgelerinde Türk unsuru bir bağ mahiyetindedir. Bu bölgelerdeki diğer unsurlardan her hangi birinin hâkimiyeti veya bir konfederasyon teşkili, dâimî harb demektir ve düşmanlarının hasta adını takdıkları bu eski imparatorluğun Şarkta yerini tutacak yoktur. Âli Paşa, düşüncesinin doğruluğunu te'yid için, müstakil Yunanistan'ın vaziyetini, autonome hale getiri-

⁷ Lavisse et Rambaud, *ayn esr.*, keza bk. *Almanach de Gotha*, 1860-1865.

len Memleketeyn'i ve o sırada Garibaldi isyânı ile uğraşan İtalya'yı misâl göstermektedir. İrk, din ve lisan bakımından mütecanis olan İtalya'da birlik te'essüsü bu kadar anarşiye sebep olursa, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan milletlerin bütün isteklerine serbest cereyan verilince, yeniden istikrar husule gelmek için bir asır beklemek ve dereler gibi kan akıtmak lâzımdır. Fransa Hariciye nazırının, 92 sene evvel dikkatine arz ettiği bu görüşte, Âli Paşa'nın ne kadar haklı olduğunu zaman isbat etmiştir⁸.

Tanzimat devrinin en mümtaz bir diplomatı tarafından kaleme alınmış olub mevzu'u yukarda hülâsa edilen bu Fransızca mektubun suretini ve son kısmının tıpkı basımını, geçen asır tarihinin bir vesikası olarak, müteâkib sahafelerde yayınlıyoruz.

⁸ Âli Paşa'nın mektubunda isimleri geçen Lord Russell, o sırada İngiltere Hariciye nazırı, Baron de Prokesch, Avusturya'nın İstanbul elçisi bulunuyorlardı. Musurus Paşa ise Osmanlı devletinin Londra sefiri idi.

Mektubun Sureti

Particulière

Constantinople, le 18 septembre 1862

Mon cher ami,

La lecture de votre dernière lettre particulière par laquelle vous me rendez compte de vos entretiens avec M. le ministre des affaires étrangères m'a vivement intéressé. Je vous en remercie bien sincèrement.

L'Autriche partage l'avis du gouvernement français sur l'article 6 de l'arrangement concernant la route militaire. Le comte de Rechberg m'a fait lire dernièrement une dépêche où il développe son opinion sur ce sujet et où il nous engage, dans des termes très modérés et très amicaux à rechercher s'il n'y aurait pas un mode qui remplirait le but que nous nous proposons sans tomber dans les inconvénients de système des blockhaus. Ce revirement paraît être la suite d'une visite que le fameux Mirco vient de faire à Vienne. Nous n'avons répondu à cette ouverture que négativement et en promettant seulement au Baron de Prokesh de la soumettre au conseil des ministres. Si, jamais nous faisons quelque chose dans ce sens, nous voulons le faire spontanément et sans avoir l'air de céder sous la pression de dehors! Vous pouvez assurer Monsieur Drouyn de Lhuys que nous tiendrons un compte très sérieux des conseils bienveillants qu'il nous donne à cet égard comme dans toutes les occasions.

Nous sommes très reconnaissant à Son Excellence de l'opinion si flatteuse qu'Elle a bien voulu exprimer à notre égard quand Elle a manifesté le désir de connaître notre manière de voir au sujet des différents candidats au trône de la Grèce. Je vous ai fait savoir par le télégraphe nos vœux sur cette importante question. Les trois candidatures Anglo-Russo-Itienne nous offraient sous des points de vue différents la même perspective. Nous rendons grâce à la sagesse des trois Puissances d'en avoir écarté deux et la troisième n'aura, j'espère, aucune chance de succès. Nous ne connaissons pas le Roi Ferdinand de Portugal

mais nous présumons qu'il ne doit pas être un brouillon et que la parenté de son fils avec le Roi Victor-Emmanuel ne lui communiquera pas l'esprit annexioniste de celui-ci.

A propos de la Grèce je dois vous dire confidentiellement que le cabinet anglais paraît être décidé à céder les îles Ioniennes au Royaume hellénique. On nous assure qu'Elle y met pour condition l'engagement de la part des Grecs de respecter les provinces limitrophes de l'Empire. Malgré cette précaution amicale pour laquelle nous devons sincèrement remercier l'Angleterre, cette cession nous paraît très grave. J'ai écrit à Musurus de dire à Lord Russell que selon nos pressentiments une offre pareille ne manquera pas de réveiller chez les Grecs des deux côtés de la frontière des aspirations et des velléités dangereuses pour le repos de notre pays et qu'afin de les calmer ou de les empêcher de se manifester il faudra trouver le moyen de leur enlever sérieusement l'espoir de s'agrandir aussi à nos dépens. Une simple condition ne suffira jamais à désillusionner ce peuple vaniteux et remuant.

Ma dépêche officielle d'aujourd'hui vous parle longuement de l'affaire des armes. La conduite des Princes de Moldo-Valachie et de Serbie dans cette occurrence a complètement démasqué leurs intrigues. Je vous prie d'exprimer au Ministre toute notre reconnaissance de l'ordre qu'il a transmis à son consul à Bucarest de s'associer à la démarche des autres consuls dans le but d'obtenir le sequestre. Je doute fort de succès, mais c'est toujours quelque chose. — L'autre jour j'ai eu une longue conversation avec le Marquis de Moustier sur les menées révolutionnaires dont les principautés et surtout le Prince de Serbie et quelques comités Bulgars siégeant à Vienne, à Odessa et à Galatz sont les centres. Nous savons positivement qu'une grande partie sinon la totalité des armes en question est destinées à être introduites par les soins de la Serbie dans nos provinces slaves. Nos Bulgars sont des gens assez tranquilles et ils sont assez contents de leur sort pour ne pas se laisser égarer très facilement. Mais on les travaille avec un tel acharnement et les agents d'un gouvernement voisin se donne tant de mouvement pour amener une catastrophe qu'une nation aussi simple que les Bulgars finira par y céder. Tout cela nous oblige à prendre des mesures ex-

traordinaires de précautions qui pesent bien lourdement sur notre budget. D'un autre côté il est presque certain que la Russie étant à la tête du mouvement nous ne manquerons pas d'avoir tôt ou tard des affaires très sérieuses.

L'existence de l'Empire ottoman importe, dit on, au maintien de l'équilibre Européen. J'y crois et si on étudie à fond et sans parti pris l'Esprit et l'Etat des membres des différentes nationalités qui composent la populations de la Turquie on finira par se convaincre qu'il n'y a que les Turcs qui peuvent leur servir de trait d'union et que, laissés à eux même, ou vouloir les soumettre à la domination de l'une d'entre Elles, ou bien, songer à créer quelque chose comme une confédération, ce serait le cahos et la guerre civile à perpétuité. Rien ne saurait ainsi, remplacer en orient ce vieil Empire que ses ennemis se plaisent à dire malade et que les observateurs impartiaux ne peuvent qu'affirmer le contraire. L'antipathie des Bulgars et des Arméniens contre les Grecs, l'Etat ou se trouve la Grèce indépendante, le resultat que nous avons sous les yeux de l'administration autonome des principautés sont autant de preuves à l'appui de ce que je viens d'avancer.

L'Italie qui n'est habitée que d'une seule race parlant la même langue et professant la même religion éprouve tant de difficultés à effectuer son unification. Pour le moment Elle n'a gagné de son Etat actuel que l'anarchie et le désordre. Jugez ce qu'il arriverait en Turquie si on donnait libre cours à toutes les différentes aspirations nationales que les révolutionnaires et avec eux certain gouvernement cherchent à y développer. Il faudrait un siècle et des torrents de sang pour établir un Etat de choses quelque peu stable. Je vous prie de vouloir bien soumettre tous ces détails à la considération bienveillante de M. Drouyn de Lhuys au fur et à mesure que vous en trouverez l'occasion.

Mille amitiés bien sincères.

Aali

L'Etat qui n'est habitée que d'une seule race parlant la même langue et professant la même religion éprouve tant de difficultés à effectuer son unification. Pour le moment Elle n'a gagné de son Etat actuel que l'anarchie et le désordre. Jugez ce qu'il arriverait en Turquie si on donnait libre cours à toutes les différentes aspirations nationales que les révolutionnaires et avec eux certain gouvernement cherchent à y développer. Il faudrait un siècle et des torrents de sang pour établir un Etat de choses quelque peu stable. Je vous prie de vouloir bien soumettre tous ces détails à la considération bienveillante de M. Drouyn de Lhuys au fur et à mesure que vous en trouverez l'occasion.

Mille amitiés bien sincères :

Aali

Âli Paşa tarafından yazılan mektubun imzayı havi son kısmı